

УДК: 330. 31. 01

Проскуріна М. О.,*аспірантка ДВНЗ Київського національного економічного університету імені
Вадима Гетьмана*

ТРАНСФОРМАЦІЯ СЕРЕДНЬОСТРОКОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЦИКЛУ ТА СУЧАСНА ФІНАНСОВА КРИЗА

У статті досліджено еволюцію класичного економічного циклу та ролі сучасних фінансових потрясінь у динаміці економічної системи.

Ключові слова: економічний цикл, цикл зростання, фінансова криза.

В статье исследовано эволюцию классического экономического цикла и роли современных финансовых потрясений в динамике экономической системы.

Ключевые слова: экономический цикл, цикл роста, финансовый кризис.

This article devoted to the evolution of classic economic cycle and to the influence of financial disturbances to the dynamic of economic system.

Keywords: economic cycle, cycle of growth, financial crisis.

Постановка проблеми. Майже два століття спостерігаються хвилеподібні спади і підйоми в економіці та численні спроби економістів знайти пояснення цьому процесу, визначити основні причини та створити моделі передбачення майбутнього розвитку економічної системи.

Середньостроковий класичний економічний цикл, як характерна риса капіталістичного господарства, зазнав значних змін під впливом динамічного розвитку соціально-економічної системи. В науковій думці відбувся перехід від дослідження окремих криз надвиробництва до дослідження класичного економічного циклу, розробки антициклічного державного регулювання. Проте сучасна наукова економічна думка зосереджена на висвітленні проблеми фінансових криз та шляхів їх подолання. Актуальним питанням стоїть проблема співвідношення економічного циклу та фінансової кризи.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання циклічності є одним із ключових у системі досліджень економічної динаміки та економічної науки в цілому. Значна кількість наукових праць, присвячених спробі пояснення закономірностей циклічної динаміки, свідчить про суперечність та невичерпаність зазначеної проблеми. Вагомий внесок у її обґрунтування та пояснення зробили: К. Жюгляр, Дж. Кейнс, К. Маркс, У. Мітчелл М. Туган-

Барановський, Є. Слущкий, Й. Шумпетер та багато інших економістів. Важливою складовою комплексу теорій циклічної динаміки слід вважати зокрема моделі Р. Харрода, О. Домара, М. Ліппі, Х. Мінські, Д. Деллі Гатті, М. Галлегатті та Л. Гардіні, П. Самуельсона, Ф. Кідланда та Е. Прескотта. Поширення серед широкого загалу набули дослідження фінансових криз Р. Алібера, А. Грінспена, Ч. Кіндлбергера, П. Кругмана, Р. Макінона, Дж. Сороса. Вітчизняні вчені також не оминули своєю увагою це питання. А. Гальчинський, В. Геєць, В. Кузьменко, Д. Чистілін, А. Чухно та ін. активно долучилися до дослідження циклічної динаміки. Проте, незважаючи на глибину проведених досліджень, ще залишається величезна кількість нерозкритих питань. Це підтверджує остання економічна криза, що розпочалася в 2008 році. Знайшовши своє відображення у величезній кількості науково-публіцистичних робіт, вона продемонструвала наявність суперечливих моментів, які на сьогодні ще не набули однозначних визначень.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає у ретроспективному аналізі середньострокового економічного циклу та виокремленні його ключових особливостей на різних етапах становлення сучасної економічної системи, а також їх висвітленні в науковій економічній літературі.

Виклад основного матеріалу. Циклічність є характерною рисою ринкової економіки, важливим чинником економічної динаміки і детермінантою макроекономічної рівноваги. Термін “цикл” вживається в багатьох науках для позначення таких подій, які постійно повторюються, але не обов’язково однаковою мірою. В економіці циклічність – це періодичні коливання економічної та ділової активності, послідовність періодів зростання економіки, що змінюються періодами уповільнення або спаду темпів її розвитку. Класичне визначення економічного циклу надали У. Мітчел та А. Бернс: “Економічні цикли – це тип коливань в сукупній економічній активності націй; цикл складається з періодів піднесення, яке спостерігається в багатьох видах економічної діяльності, який також змінюється загальним для всієї економіки періодом спаду, скорочення виробництва з наступним пожвавленням, яке переходить у фазу піднесення наступного циклу; така зміна фаз циклу є повторюваною, проте не обов’язково періодичною. Всі цикли взаємопов’язані: закінчення одного співпадає з початком наступного” [5]. Циклічність виражає нерівномірність функціонування різних елементів національного господарства, зміну еволюційних і революційних стадій його розвитку, і нерівномірність економічного прогресу. Тому в цьому контексті циклічність пов’язується не тільки з кількісними, але і з якісними змінами динамічної системи.

Циклічна динаміка соціально-економічної системи простежується на всіх стадіях її розвитку. Сучасна теорія циклів бере початок із досліджень економічних криз, що почали спостерігатися на межі XVIII – XIX ст.

Криза 1825 року дала початок не економічному циклу взагалі, але класичному середньостроковому промислового циклу надвиробництва. В

перше проблема циклічності була чітко сформульована французьким вченим-економістом К. Жюгляром у книзі “Про торговельні кризи і про їх періодичне повторення у Франції, Англії і Сполучених Штатах” (1860 р.). Автор використав термін “цикл” і розвив уявлення про чергування фаз коливального руху економіки: процвітання, кризи і ліквідації. Криза була розглянута не як окреме явище, а як складова економічного циклу. Вагомий внесок у дослідження економічного циклу зробив К. Маркс. Міжнародного визнання здобула праця українського вченого М. І. Тугана-Барановського “Промислові кризи. Нариси з соціальної історії Англії” (1894), яка відкрила нову епоху в методах дослідження і теорії промислових циклів. Отже, наприкінці XIX століття в економічній думці остаточно сформувалося уявлення про існування єдиного “промислового”, або “ділового”, циклу довжиною у 7-11 (8-10) років.

Класичний капіталістичний цикл надвиробництва визначається як середньострокова динаміка економічної системи. Основна увага зосереджується на інвестиційних потоках та матеріальному секторі виробництва. Тому його ще визначають як промисловий або інвестиційний цикл. Необхідними умовами для виникнення капіталістичного циклу, як закономірності, стало становлення капіталістичної господарської системи. Як результат дії вільної конкуренції, в якій проявилась стихійність ринкового середовища, характерною рисою ринкової економічної системи стають кризи надвиробництва. К. Маркс зазначає, що кризи є результатами конкурентної боротьби, оскільки конкуренція породжує дисбаланс в економічній системі.

Також вчений звертає увагу на те, що “кожна криза прискорює централізацію капіталу” [4, с. 161]. Руйнівна сила криз змушує учасників ринку шукати шляхи подолання, або “підкорення” такої динаміки. Виникнення наприкінці XIX ст. елементів свідомого регулювання взаємодії господарських суб’єктів дозволило взяти під контроль певну стихійність ринкового середовища та пом’якшити перепади циклічних коливань та їх наслідки. В цей період спостерігається порушення 8-10-літньої закономірності. Інтервали між кризами скорочуються. Зважаючи на те, що в систему включається елемент свідомого регулювання, природна закономірність “класичної” циклічної динаміки ринкової економічної системи порушується. Посилюється її непередбачуваність.

Економічна криза 1929 – 1933 рр. остаточно підтвердила неспроможність вільного ринку до саморегуляції. Наявна на той момент неокласична економічна концепція не могла дати задовільного пояснення цієї економічної катастрофи та визначити способи її подолання, оскільки спиралася на припущення про конкурентну рівновагу економічної системи та її здатність до саморегуляції, а також, за рахунок внутрішніх сил, можливість подолання тимчасових диспропорцій. Відбувся перехід від неокласичної економічної ліберальної ідеології до нової на той час, кейнсіанської теоретичної концепції.

Цей перехід позначив початок епохи регульованого та організованого ринку, що спирався на індикативне планування, стимулювання попиту та активну державно-економічну політику. Державі відводилась роль стабілізатора за рахунок проведення заходів антициклічної фіскальної політики та збільшення державних витрат. Реалізація нової економічної політики сприяла швидкому економічному зростанню в післякризовий період, та дало змогу сформувати у всіх розвинутих країнах потужний середній клас, який власне вважається основою стабільності як економічної, так і політичної системи країни.

Під час подолання наслідків економічних криз кінця 1920 – початку 1930-х рр., під впливом активної державної політики класичний промисловий цикл зазнає значних трансформацій. З цього приводу Й. Шумпетер зазначав, що слід мати на увазі той факт, що досліджується вже не капіталізм у класичному його розумінні, а “викривлений капіталізм, покритий шрамами минулих ушкоджень, які було нанесено його організму” [6, с. 19]. Вчений також звернув увагу на те, що циклічний “рівноважний механізм” працює лише “в умовах специфічного середовища” [6, с. 52]. Він простежувався лише за умов автоматичного встановлення динамічної рівноваги та наявності вільної або відносно вільної конкуренції. Проте значних розмірів досягли монополії. Та, починаючи з другої половини ХХ ст., значного розвитку набувають планові методи господарювання. Класичний цикл надвиробництва перестає існувати. Проте це не означає зникнення криз.

Розвиток господарської системи у повоєнний період і до 1980-х років позначив такий етап розвитку світової економіки, який характеризується посиленням інтеграційних процесів між країнами Європейської цивілізації. Подальшого розвитку набуває система державного регулювання економічного життя суспільства. Економічні системи країн набувають змішаного характеру: відбуваються спроби оптимального поєднання режиму вільних ринкових відносин та системи державної координації.

Іntenсивно розвивається система товарно-грошових відносин. Посилюється тенденція до їх домінування, що змінює суть грошей, та дає потужний поштовх економічним процесам. Повоєнну економічну систему характеризують два одночасних процеси: інтернаціоналізація господарських зв'язків та посилення впливу фінансового капіталу. Поглиблення інтеграційних процесів, розгортання НТР, трансформація інституту власності, – все це створило умови для нової якісної зміни капіталістичного світу.

Розвиток країн у післявоєнний період приблизно до кінця 60-х, початку 70-х років характеризувався відносною стабільністю економічного зростання. В суспільстві утвердилася надія на те, що існує можливість без кризового розвитку капіталізму. Тому в цей період увага дослідників прикута до економічного зростання. Результатом стають теоретичні моделі Р. Харрода та О. Домара, Р. Солоу та Дж. Міда, С. Кузнеця. П. Самуельсон, Дж. Хікс, Е. Хансен та багато інших також не минули своєю увагою

таку особливість післявоєнного економічного розвитку. З’являються моделі циклу економічного зростання, в яких поєднуються економічне зростання та циклічна динаміка.

Економічна динаміка в країнах Західної цивілізації другої половини ХХ ст. характеризувалася поєднанням *циклічних і структурних зрушень*. До 70-х рр. економічні кризи хоча і мали місце, але вони вражали окремі країни або окремі галузі господарства, але з 1970-х років розпочався надзвичайно нестабільний період з точки зору цін на товари, валюту, нерухомість та цінні папери. Відбулися порушення в системі відтворення, що і призвели до розгортання нової економічної кризи [2, с. 20]. Кінець 1960 – початок 1970 р. був позначений “перегрівом” економіки.

Світова криза 1974 – 1975 рр. посідає особливе місце в післявоєнний період. Вона пов’язана з розвитком транснаціональних форм господарювання. Специфіка її визначалася не тільки глибиною економічного спаду, але і характеризувалася стагфляцією – поєднанням стагнації у виробництві з інфляцією.

На початку 70-х спостерігається екстремальна динаміка валютних курсів. Долар втратив більше половини вартості порівняно з німецькою маркою та японською ієною. В 1971 р. в США було відмінено золотий стандарт, а з 1973 відбувся перехід до системи плаваючих курсів. Одночасно в США відбулося прискорення інфляційних процесів та значне зростання споживчих цін. Першочергово зросли ціни на золото, оскільки спрацював стереотип стосовно цього металу як своєрідний захист від інфляції.

Саме в цей час американський економіст, лауреат Нобелівської премії М. Фрідмен запропонував американському урядові переглянути політику державного регулювання економіки, обмежуючи його лише управлінням грошовою системою країни. Проте і ця економічна політика не виправдала надій спільноти на повну перемогу циклічності та подолання періодичних криз.

Зважаючи на особливість кризи 1970-х років не випадково виникає теорія реальних бізнес циклів. Її фундаторами виступили лауреати Нобелівської премії 2004 року Ф. Кідланд та Е. Прескотт. Вони виходять з того, що цикли є наслідком випадкових впливів (імпульсів або шоків) на економічну систему, що й викликає циклічну модель відлуння. Цикл – це результат впливу на економіку серії незалежних імпульсів. Оскільки економічні цикли різняться між собою за часом і глибиною, надається перевага гіпотезі про економічні коливання, бо цикл передбачає регулярність. Основи цього підходу були закладені в 1927 р. відомим українським економістом-математиком Е. Слуцьким (1880-1948). У своїй роботі “Циклічні коливання як результат додавання випадкових величин” він говорить про “виникнення правильності з ряду хаотично випадкових елементів завдяки накладанню відомих вірогіднісних зв’язків” [1, с. 706].

Якщо криза 1974 – 1975 рр. була визнана найглибшою, то криза 1980-1982 рр. стала найдовшою за період після Великої депресії. 80-ті

роки пов'язані з процесом інтенсивної структурної перебудови, широкого оновлення виробничих фондів, розповсюдженням наукомістких і ресурсозберігаючих технологій. Абсолютно новим явищем, починаючи з 80-х років ХХ ст., стає прогресуюче зростання фінансових ринків (валютних, фондових, кредитних), що суттєво позначалося на всій сфері виробництва і торгівлі у світовій економіці. Фінансовий сектор забезпечує вищу капіталізацію вкладень ніж реальна економіка і при цьому за менших витрат. Його зростання відкрило широкі можливості для суто фінансових, спекулятивних і страхових операцій. Розширилася система фідучіарних цінних паперів. Розвивається торгівля зобов'язаннями щодо "майбутньої", ще не існуючої товарної продукції. "Виробництво" угод випереджає товарне виробництво. Посилнюється торгівля борговими зобов'язаннями. Кредитне плече розростається і, відповідно, відбувається пролонгація погриття боргів. Фінансова система стає крихкою та нестабільно.

Після хвилі фінансових криз 1990-х рр., криз високотехнологічних галузей в США 2001 – 2002 рр., обвалу біржі NASDAQ на фондових ринках фінансові інститути почали шукати можливості для підвищення дохідності та надійності своїх інвестицій. Інвестиційні фонди, хедж-фонди, приватні інвестори та інституційні інвестори спрямували свої ресурси на сировинні ринки і, як наслідок, домінуючими на ринку нафти стали саме фінансові чинники. До середини 2007 р. в умовах розгортання світової фінансової кризи нафтові ф'ючерсні контракти стали привертати до себе увагу як фінансові активи для захисту від інфляційних ризиків, падіння фондових ринків та коливань курсу долара, а також від наслідків іпотечної кризи. Спекулятивний попит викликав стрімке зростання цін більше ніж на 50% в першому півріччі 2008 року. Далі, як завжди, відтік спекулятивного капіталу з нафтового ринку зумовив різке падіння ціни на неї. Причиною цього стала криза ліквідності та перехід кризи до реального сектору економіки. Криза була зумовлена зміною балансу між товарною та грошовою масою в економіці, одним із проявів якої став невиправданий бум пропозиції "дешевих грошей" та надзвичайне зростання цін на більшість активів, а потім їх падіння.

Підриваючи національну економічну, грошову і фіскальну політики відбувся процес глобалізації фінансових ринків. Середовищем для процвітання спекулятивних операцій стає система валютних курсів. Разом з тим, кінець ХХ ст. характеризується швидкими темпами розвитку інформаційної технологій та становленням інформаційної економіки, основу якої становить комплексна індустрія обробки інформації за допомогою новітньої комп'ютерної техніки і програмного забезпечення. Таким чином, розвиток та подальше відокремлення фінансового сектору і розвиток комп'ютерних технологій сприяли становленню віртуальної економіки.

Незважаючи на зміну ролі фінансового сектору, в дослідженнях сучасної циклічної динаміки та в макроекономічних моделях йому приділено

недостатньо уваги. Виключенням можна вважати моделі, запропоновані представниками посткейнсіанства. Зокрема модель Х. Мінські – гіпотеза фінансової крихкості та концепція боргової дефляції І. Фішера. Їх концепції аналізують роль боргових зобов'язань, неплатоспроможність та наслідки від банкрутства господарюючих суб'єктів. У контексті сучасної фінансової кризи та аналізу становлення сучасної економічної системи країн Західноєвропейської цивілізації, актуально виглядає теорія фінансових стадій капіталізму, яка була запропонована Х. Мінські у співавторстві з Ч. Уолоном. Відповідно до неї капіталізм у своєму розвитку пройшов п'ять стадій: комерційний капіталізм, промисловий капіталізм, фінансовий капіталізм, менеджеріальний капіталізм та сьогодинішній – капіталізм грошових менеджерів (money manager capitalism). Останній характеризується домінуванням на фінансових ринках інституціональних інвесторів [3, с. 38]. Іншими словами, основна частина фінансових інструментів знаходиться у розпорядженні фінансових установ, причому не стільки комерційних банків, скільки страхових компаній, пенсійних фондів інших подібних організацій.

Висновки. Простеживши основні особливості соціально-економічної системи на різних стадіях її історичного розвитку, стає очевидним, що вона зазнала значних якісних змін. Перехід від виробничо-фінансової до фінансово виробничої структури істотно позначився на закономірностях економічної динаміки.

З поширенням плановості в економічній системі природній механізм класичних економічних циклів було порушено. Кризові спади стали менш глибокими, а сам цикл не завжди проходить всі фази. Динамічний розвиток НТП змінив амплітуду та періодичність циклу.

В економічній динаміці місце класичного середньострокового циклу надвиробництва зайняли циклічні коливання, викликані екзогенними чинниками. Не випадково, сьогодні в центрі уваги дослідників стоять не циклічні кризи надвиробництва, а енергетичні та, в першу чергу, фінансові кризи, як підтип нециклічних структурних криз. Розгляд фінансових криз, в контексті еволюції середньострокового циклу, дозволяє об'єднати в єдину теоретичну систему уявлення про економічний цикл як про невід'ємну характеристику капіталістичного господарства, і цикл – як результат випадкових потрясінь та екзогенних впливів.

Література:

1. Є. Слущкий. Визнання. Творча спадщина з погляду сучасності / За ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2007. – 919 с. – (Славетні постаті).
2. Киндлбергер Ч., Алибер Р. Мировые финансовые кризисы. Мании, паники и крахи. – СПб. : Питер, 2010. – 544 с. : ил.
3. Розмаинский И. В. Вклад Х. Ф. Мински в экономическую теорию и основные причины кризисов в позднеиндустриальной денежной экономике //

TERRA ECONOMICUS (Экономический вестник Ростовского государственного университета). – 2009. – Том 7. – № 1 – С. 31-42.

4. Сочинения / К. Маркс и Ф. Энгельс. – М. : Госиздат полит. лит-ры, 1955.

5. Экономические циклы: проблема и ее постановка / Уэслей К. Митчелль; пер. с англ. Е. Д. Кондратьев и др. – М.,– Л. : Госиздат, 1930. – 503 с.

6. Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. Abridged, with an introduction, by Rendigs Fels. New York – Toronto– London : McGraw-Hill Book Company. – 1939. – 461 p.